BİLDİKLERİM

KİLİSLİ MUALLİM RİFAT BİLGE

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2074
KÜLTÜR SERİSİ: 1127

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-671-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Yayına Hazırlayan: Güler Doğan Averbek

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İstanbul- 2024

Kilisli Muallim Rifat Bilge: 1874'te Kilis'te dünyaya geldi. Memleketinde iken rüşdiye tahsilinin yanı sıra klasik usulde de öğrenim gördü. 1892'de girdiği Dârülmuallimîn'den 1899'da mezun oldu. 1908'de Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1901'de başladığı muallimlik vazifesini farklı müesseselerde 1946'ya kadar sürdürdü. Bu zaman zarfında Unkapanı Rüşdiyesi, Fevziye Rüşdiyesi, Dârülmuallimîn, Üsküdar İdadisi, Vefa İdadisi, İstanbul Sultanisi, Kabataş Sultanisi, Medresetü'l-Kuzât, Gazi Osman Paşa Sultanisi, Dârülmuallimât, Dârülfünun ve İstanbul Üniversitesi'nde vazife ifa etti. Muallimliğin yanı sıra Türk dili, edebiyatı, kültürü, tarihi alanında mühim eserleri neşirle meşgul oldu. 1915'te Âsâr-ı İslâmiye ve Milliye Tetkik Encümeni üyesi oldu ve bu sayede pek çok mühim eseri tespit etti. Ayrıca İstanbul kütüphanelerindeki nadir eserleri belirlemekle görevlendirilen Kütüphaneler Tetkik Komisyonu'nda görev aldı. 22 Şubat 1953'te Ankara'da vefat etti.

Neşrettiği eserler şunlardır: *Dîvânu Lügâti't-Türk*, *Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân*, *el-Kavânînü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, *el-İdrâk Hâşiyesi*, *Kitâbu Ahkâmi'l-Kur'ân*, *Arznâme*, *Bezm ü Rezm*, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (7-8. ciltler), *Gülzâr-ı Savâb*, *Devhatü'l-Küttâb*, *Keşfü'z-Zunûn*, *Keşfü'z-Zunûn Zeyli*, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, *Kitâb-ı Dede Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*, *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, *Dîvân-ı Türkî-i Sultan Veled*. Telif eserleri *Otuz Ders yâhud Yeni Sarf-ı Arabî* ile *Otuz Ders yâhud Yeni Nahv-i Arabî*'dir. Bilge'nin mânileri derlediği bir çalışmasının yanı sıra muhtelif tercümeleri ve çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

HAZIRLAYANIN NOTU 9
SUNUŞ 13
DÎVÂNU LÜGÂTİ'T-TÜRK VE EMİRİ EFENDİ [30 Eylül, 4, 7, 11, 14, 18 Ekim 1945] 15
DEDE KORKUT KİTABI'NA DAİR [21, 25 Ekim 1945] 39
MÂNİLER, TÜRKÜLER, DESTANLAR [25 Ekim 1945] 45
BİR TARİH TERCÜMESİ ÜZERİNDE ÇALIŞMALAR [30 Ekim 1945] 51
İKİ ESER İLE BİR SEYAHATNAME [1, 4, 8, 11 Kasım 1945]
FERHENGNÂME-İ SA'DÎ 55
İBN MÜHENNA 59
RIHLE-İ RUMİYE YAHUT MEKKE'DEN İSTANBUL'A GELİŞ DÖNÜŞ 61
EL-VÂFÎ Bİ'L-VEFEYÂT [11 Kasım 1945] 73
EVLİYA ÇELEBİ [15 Kasım 1945] 75
AHKÂM-I KUR'ÂN TAB'I [15 Kasım 1945] 77
BİR ARAPÇA SARF KİTABININ HAZIRLANIŞI [22 Kasım 1945] 81
OTUZ DERS YAHUT *YENİ NAHV-İ ARABÎ* [22 Kasım 1945] 85
İKİ GÜZEL ESER VE BİR MISIRLI MÜNEVVER [25 Kasım 1945] 87
SATILIK KÜTÜPHANELER [29 Kasım 1945]
HALİS EFENDİ KÜTÜPHANESİ 91
RIZA PAŞA KÜTÜPHANESİ 95
İŞKODRALIZADE CELÂL PAŞA'NIN KÜTÜPHANESİ 95
ADLİYE NAZIRI İBRAHİM BEY'İN KÜTÜPHANESİ 95
BAĞDATLI VEHBİ BEY'İN KÜTÜPHANESİ 96
HOCA İSMAİL SAİB EFENDİ'NİN KÜTÜPHANESİ 96
KAÇIRILAN KÜTÜPHANELER [2 Aralık 1945] 99
BAĞDATLI İSMAİL PAŞA'NIN KÜTÜPHANESİ 99
GÜZEL CİLTLİ, GÜZEL YAZILI KİTAPLAR [6 Aralık 1945] 103

KÂTİP ÇELEBİ'NİN *KEŞFÜ'Z-ZUNÛN*'U [6 Aralık 1945] 107
HAZİNE-İ EVRAK TASNİF KOMİSYONU [26 Aralık 1945] 109
310 ZELZELESİ VE MAARİF NAZIRI PAŞA [30 Aralık 1945].....113
RAUF YEKTA'NIN TETEBBU TARAFI [3 Ocak 1946] 117
ESKİ DEVİRLERİN ÜÇ TİPİK ŞAHSİYETİ [6 Ocak 1946].....121
ARAPLARIN HAYRAN KALDIĞI BİR PAŞA [9 Ocak 1946].....125
ADLİYE NAZIRI ABDURRAHMAN PAŞA [9 Ocak 1946].....127
YEMEN'E GİTMİŞ BİR MUALLİMİN HATIRASI [13 Ocak 1946] 129
İRAN ELÇİSİ VE İRAN MEKTEB-İ RÜŞDİYESİ [17 Ocak 1946].....133
BEŞİKTAŞ MÜLKİYE RÜŞDİYESİ [17 Ocak 1946].....135
DARABÂT-I AŞK SAHİBİ İHYA EFENDİ [20 Ocak 1946] 137
DİL KURUMU [23 Ocak 1946] 141
HİDİV HAZRETLERİNİN TÜRKLÜĞE MEYLİ [27 Ocak 1946].....145
KOLAĞASI RESNELİ NİYAZİ BEY İSTANBUL'DA [30 Ocak 1946] 149
KARADAĞ'DA BİR TÜRK MÜSTANTİKİ [3 Şubat 1946] 153
MAHKEME-İ CİNAYET REİSİ HİLMİ BEY [6 Şubat 1946] 157
DEVR-İ İSTİBDATTA MİDİLLİ ADASINI ZİYARET [13 Şubat 1946] 161
YAKIN MAZİDEN [24 Mart 1946] 165

HAZIRLAYANIN NOTU

20. asırda yayınlanan Türk dili ve edebiyatı ile kitabiyat sahasındaki önemli eserlerde Kilisli Muallim Rifat Bilge'nin imzası vardır. Ezcümle *Dîvânu Lügâti't-Türk*, *Kitab-ı Dede Korkud*, *Keşfü'z-Zunûn* ile zeyli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (7-8. ciltler), *Hediyyetü'l-Ârifîn* neşirleri onun hizmetidir. Bilge ayrıca doğrudan dille irtibatlı önemli eserlerin neşirlerini gerçekleştirmiştir. Denilebilir ki o, metin neşri hususunda başlı başına bir çizgi oluşturmaktadır. Hat sanatı konusundaki iki eseri neşre hazırlayan Bilge'nin tercümelerinin yanı sıra Arapçanın öğretimi konusunda telif ettiği iki eseri de mevcuttur. Dolayısıyla Rifat Bilge her ne kadar muallimlik vasfıyla öne çıksa da 20. asırda ilim ve kültür dünyamızın en mühim hadiselerinin önemli bir kısmında adı kayıtlara geçmiş; dil, edebiyat, kitabiyat, hat konularında eserler neşir, tercüme ve telif etmiş, ayrıca Cumhuriyet öncesinden başlayarak eserleri taramak suretiyle kelime ve anlam derlemiş bir araştırmacı, bir âlimdir. Rifat Bilge bazı önemli hususi kütüphanelerin devlet kurumlarına intikal etmesinde önemli rol oynamış olması bakımından da hayırla yâd edilmelidir.

Yeni Sabah gazetesi, Kilisli Muallim Rifat Bilge'nin hatıralarına tefrika hâlinde yer verileceğini 29 Eylül 1945 tarihli sayısında duyurur. 30 Eylül 1945 ile 24 Mart 1946 arasında devam eden ve "Bildiklerim" başlığını taşıyan bu yazı dizisi ile Kilisli Rifat Bilge'nin hatıratı 34 tefrika hâlinde peyderpey gazetede yayınlanır. Tefrikayı haber veren söz konusu ilan şu şekildedir:

> Ankara Caddesi'nin kadim aşinası ve memleketimizin tanınmış pek çok edebî ve ilmî şahsiyetleriyle düşüp kalkarak onların birçok hususiyetlerine yakından vâkıf olmuş, meşhur ilim ve lisan adamlarımızdan üstad Kilisli Muallim Rifat, rica ve ısrarımız üzerine *Yeni Sabah* okuyucularına hatıralarını, daha doğrusu bildiklerini anlatmaya karar vermiştir.
>
> Gelecekteki Türk edebiyat tarihi bakımından gerçekten kıymetli vesikalar mahiyetini taşıyan bu yaşanmış hatıraların birincisini kârilerimiz Pazar sayımızda bulacaklardır.
>
> Ricamızı lütfen kabul buyurduklarından dolayı aziz üstada memleket irfanı namına teşekkürlerimizi sunarken böyle hayırlı bir yurt vazifesi başarmış olmaktan iftihar duyduğumuzu da saklamayacağız.

Hatırat tefrika edilirken kronolojiye tâbi olunmamıştır. Kilisli Muallim Rifat Bilge, bunun sebebini takdim yazısında "İlme, kitaba hizmetim daha çok geçtiği için iptida ilim sahasındaki hizmetlerimden ve bu alandaki müşahede ve kararlarımdan bahsedeceğim." sözleriyle dile getirmektedir. Bu meyanda ilk tefrika grubunun konusu mühimdir. Türk diline, edebiyatına, kültürüne, folkloruna yapılmış en büyük hizmetlerden biri olan *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ün bulunması ve neşredilmesi hadisesi, eseri neşre hazırlayan ve daha sonra Türkçeye tercüme eden Kilisli Rifat Bilge tarafından anlatılmaktadır. Dolayısıyla *Yeni Sabah* gazetesinde yayınlanan tefrikaların ilk altısı Bilge'nin *Dîvânu Lügâti't-Türk* hakkındaki hatıralarını içerir. Bu hatırat sırasıyla 30 Eylül 1945 ile 4, 7, 11, 14 ve 18 Ekim 1945 tarihlerinde yayınlanır. İkinci grup hatırat "Dede Korkut Kitabına Dair" başlığını taşımaktadır; 21 ve 25 Ekim 1945 tarihlerinde iki tefrika hâlinde yayınlanır. Bu tefrikaların ikincisinin sonunda "Mâniler, Türküler, Destanlar" başlıklı hatıra da kendine yer bulur. Bu şekilde kimi zaman müstakil bir hatırayı ele alan, kimi zaman birbiriyle ilgisi bulunmayan hatıraları bir arada sunan tefrikalar 24 Mart 1946 tarihine kadar devam eder.

Kilisli Muallim Rifat Bilge, hatıratında genellikle neşir, tercüme, tarama, tasnif çalışmalarından bahsetmiş, dostlukları, öğretmenliği ve meslektaşlarıyla ilgili hatıraları ile bazı kütüphaneler hakkındaki tanıklıklarını da zaman zaman bu yazı dizisine dâhil etmiştir.

Özellikle Kaşgarlı Mahmud'un mühim eseri *Dîvânu Lügâti't-Türk* ile *Dede Korkut Kitabı* hakkındaki hatırat, *Yeni Sabah*'ta yayınlandıktan sonra zaman zaman farklı ortamlarda okuyucuya ulaştırılmıştır.

Rifat Bilge'nin tefrika hâlinde yayınlanan hatıralarının büyük bir bölümü 1997 yılında Kilis Kültür Derneği tarafından derlenerek *Anılar ve İnsanlar* başlığı altında kitap olarak yayınlanmıştır. Bu kitabın şimdilerde mevcudu bulunmamaktadır. Dernek Genel Başkanı Avukat Şinasi Çolakoğlu imzasını taşıyan sunuş yazısına göre Çolakoğlu ulaşabildiği bütün yazıları toplayarak kitabı neşre hazırlamıştır. Dönemin kısıtlı imkânlarının da tesiriyle tefrikalardaki "Bir Tarih Tercümesi Üzerinde Çalışmalar," "*el-Vâfî bi'l-Vefeyât*," "*Otuz Ders* yahut *Yeni Nahv-i Arabî*," "İran Elçisi ve İran Mekteb-i Rüşdiyesi," "Beşiktaş Mülkiye Rüşdiyesi" ile "Maziden Kalan" başlıklı yazılar söz konusu yayında yer almamıştır. Bu yazılar, elinizdeki kitaba derc edilmiş bulunuyor. Ayrıca Halis Efendi Kütüphanesi'nden bahseden kısım hakkında Halis Efendi'nin oğlu Tevfik Halis Zoroğlu tarafından gazeteye gönderilen ve 3 Şubat 1946'da "Halis Efendi Kütüphanesi Hakkında Merhumun Oğlunun Bir Tavzihi" başlığıyla yayınlanan izahat, söz konusu neşirde yer almamıştır. Biz bu izahata ilgili bahiste yer verdik.

Arka kapak yazısı olarak tercih ettiğimiz takdim metnine itibar edersek Kilisli Rifat Bilge'nin anlatmak istediği daha pek çok husus vardır. Fakat herhangi bir açıklama yapılmadan tefrika bir anda sonlanmıştır.

Herkes gibi ben de Kilisli Rifat Bilge'nin çalışmalarını hayranlıkla karşılamakta ve onlara alaka duymaktayım. Bu genel alakanın haricindeki hususi ilgim ise onun İsmail

Saib Efendi (ö. 1940) kitaplarının listesini hazırlayan heyette yer almış olmasından ileri gelmektedir. Bu kitapta Saib Efendi'nin ele geçmemiş telifatı hakkında bir süredir çalışmalarımın merkezinde yer alan Osman Reşer'in (ö. 1972) verdiği cevaba işaret vardır. Muallim Rifat Efendi, İsmail Saib Efendi'nin telif ettiği eserleri görebilmek umuduyla yazmaları tasnif etme görevinin kendisine verilmesini istemiş, fakat yazmalar arasında Saib Efendi'nin eserlerini bulamamıştır. Bu hususu danıştığı Reşer, Saib Efendi'nin telifatının kendi nezdinde olduğunu söylemiştir. Söz konusu eserler ya da müsveddeler henüz ortaya çıkarılmış değildir.

Bu neşirde, gazetedeki yayın sırası aynen muhafaza edilmiş; aynı tefrikada yer aldığı hâlde birbiriyle ilgisi bulunmayan yazılar, müstakil başlıklar hâlinde sunulmuş, her bir yazının yayınlanma tarihi İçindekiler kısmında parantez içinde verilmiştir. Mürettip hataları, belirtilmeksizin düzeltilmiş, paragraf düzeni ve imlâya yer yer müdahale edilmiştir.

Sözlerime son verirken Türk diline, edebiyatına, kültürüne ve tarihine büyük hizmetleri sebkat etmiş olan Kilisli Muallim Rifat Bilge'yi rahmetle ve minnetle yâd ediyor; merhumun hayatının ve buradaki yazılarının özellikle genç nesillere yol göstermesini diliyorum.

Güler Doğan Averbek

SUNUŞ

Âdet olmuştur: Büyükler büyük işlere dair 'hatırat' yazarlar; hem de bu hatırat ekseriyetle siyasi işlere dair olur. Bu bir güzel âdettir, fakat büyüklere tahsise ne hacet! Küçüklerin de küçük işlere dair yazmasına ne mâni var?

Küçük görünen bir iş, bazen büyük bir işi tashih eder yahut bir noktasını olsun aydınlatır. Binaenaleyh ben de kendimi bildiğim günden beri nerede okudum, kimlerden okudum, neler gördüm, kimlerle görüştüm, ne gibi hadiselere şahit oldum; bütün bunları yazmak istiyorum.

Şu kadar var ki 'Hatıratım' yerinde 'Bildiklerim' kelimesini istimal ediyorum. Gördüklerim, işittiklerim de buna dâhildir. Çünkü her görülen, işitilen şey de bilinmiş sayılır.

İlme, kitaba hizmetim daha çok geçtiği için iptida ilim sahasındaki hizmetlerimden ve bu alandaki müşahede ve kararlarımdan bahsedeceğim.

Kilisli Muallim Rifat Bilge

DÎVÂNU LÜGÂTİ'T-TÜRK VE EMİRİ EFENDİ

Divanyolu'nda Karababa Sokağı'nın başında Diyarbekir Kıraathanesi adlı bir kıraathane vardı. Diyarbakırlı Ali Emiri Efendi buranın birinci müşterilerinden idi. Her gece akşamdan sonra gelir, gece yarısına kadar oturur, dostlarıyla görüşür, konuşur; sonra kalkar, Parmakkapı'daki hanesine giderdi.

Bu zat bekâr idi, kapısını kendisi kilitler, kendisi açardı. Hayatını, mütalaaya hasretmiş idi. Her türlü eser okumakla beraber en çok Osmanlı edebiyatı, Osmanlı tarihi ile meşguldü. Hafızası çok kuvvetliydi. Okuduğu şeyleri unutmamış; unutmazdı.

"Ezberimde 100 bin Türkçe beyit vardır!" derdi.

Ben, bu ciheti nezaketle birkaç kere tecrübe ettim. Hangi bir şairin bir gazelinden bir mısra seçtim;

"Acaba şu mısra kimindir?" diye sordum. Güldü:

"İmtihan mı etmek istiyorsun? Falanındır, sonu şudur ve gazelin tamamı şöyledir." diye ezber okudu.

Bu zat büyüklerin tercüme-i hâlleriyle de çok uğraşmıştı. Ne kadar İslam hükümdarı varsa, ne kadar büyük âlimler varsa, meşayih varsa, ne kadar Osmanlı şairi varsa hepsinin tercüme-i hâlini mufassalan bilirdi. Ona bir şey sorulsa:

"O namda iki şair var, hangisini istiyorsun?" der ve her birisi hakkında malumat verirdi.

Bir yaz günü akşam üzeri Ayasofya Meydanı'nda ağaçlar altında gezinirken Ayasofya Hamamı'nın kapısı üzerindeki tarih gözüme ilişti. Uğraştım, okudum, kaydettim.

Şairinin adı Hüdayî idi. Ben bunu Aziz Mahmud Hüdayî zannettim. Gece kıraathanede işi ona açtım.

"Tuhaf şey, Aziz hazretleri hamam tarihi söylemiş!" dedim. Güldü:

"Rifat, terâcimde zayıfsın. Biraz uğraş, tekemmül etmeye bak. İki Hüdayî var; birisi Aziz hazretleri, diğeri Müezzinzade Hüdayî'dir. Tarih bunundur!" dedi.

Müşarünileyhin tarih ve edebiyatta kemalini gördüğüm, bildiğim için kendilerinden istifadeye çalışırdım. Bu zat her gece kıraathanede isbat-ı vücut eder etmez etrafına tarih ve edebiyat meraklıları toplanır, orası adeta bir ders halkası olurdu.

Tarih Encümeni âzâsından Tevhid Bey, yine âzâdan Arif Bey, Amasya müverrihi Hüsameddin Efendi başşakirtlerindendi. Ben de sürüye katılır, fakat küçük şakirt gibi söze o kadar karışmazdım.

Müşarünileyh hakkında uzun bir tercüme-i hâl yazacağım. Binaenaleyh sadede geliyorum: Mali 1333 [1917] senesi idi. Bir gece yine bu kıraathaneye teşrif buyurdu. Biraz tarihten, edebiyattan bahsedildikten sonra:

"Beyler, efendiler! Bu gece size bir şey soracağım." dedi.

"Buyurun." dedik.

Sordu:

"*Dîvânu Lügâti't-Türk* isminde bir kitap gördünüz mü yahut işittiniz mi?"

İlk cevabı ben verdim:

"Kitabın kendisini görmedim, fakat Kâtip Çelebi bunu görmüş ve *Keşfü'z-Zunûn*'a yazmıştır." dedim.

Sonra Arif Bey ve arkadaşları "Arapça tarihlerin birisinde bunun adını gördük." dediler. Bunun üzerine Emiri Efendi, Fuzulî'nin şu mısraını okudu: